

ІДЕЙНИЙ ЗАПОВІТ ВОЛЬОВОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

На початок 1920-х рр. Дмитро Донцов сформулював перед українством головні ідеологеми нового націоналізму у своїй етапній праці «Підстави нашої політики» (1921): у критичному плані – це долання світоглядних засад народництва й автономізму (комплексу провансальства), лібералізму і соціалізму (ідеологій прогресу), москвофільства і геополітичної прив'язаності України до Сходу Європи (всебічна критика російського імперіялізму як фатуму для України); у позитивному плані – це ствердження ідеалів політичної нації з філософією боротьби і героїчного традиціоналізму (вольового націоналізму), зорієнтованої на принципи ідеалізму і християнства (консерватизм), з візіями цивілізаційного зближення із Середньою Європою і духом західного динамізму та індивідуалізму (окциденталізм).

У 1923р. він спробував об'єднати групу однодумців у партію революційного типу, яка отримала назву «Партія національної роботи» (для утаємничених – «революції»). Ще раніше, 1-го квітня того ж року, Д.Донцов, очевидно, за підтримки Євгена Коновальця як лідера Української військової організації (УВО), заснував газету «Заграва» (1923-1924) як орган УВО. Авангард цих двох організацій склали політики правого спрямування: Василь Кучабський, Дмитро Паліїв, Михайло Матчак, Василь Кузьмович, Самійло Підгірський. Газета дещо відрізнялася від партії своїм яскравішим волюнтаризмом, якого явно надавав їй головний редактор – Дмитро Донцов, який заповнював шпальти нового часопису на 70% своїми статтями. Цей період – 1923-1924 рр. – прийнято вважати в історії націоналістичного руху переломним, вирішальним, оскільки саме «Заграва» вияскравила перед новим поколінням головні ідеологеми вольового націоналізму – революційність, безкомпромісність, наступальність, завзяття, мілітарний дух. А це повело до більшої впевненості та мобілізованості націоналістів, які глибше і стратегічніше усвідомили свої завдання,

відчули моральну перевагу над легальними партіями, які орієнтували націю на компроміси і частковості.

Ось для ілюстрації настрою цього видання цитата з програмної статті Д.Донцова: «Хочемо бодай для себе скінчити раз з пануванням фрази, яка гальмує політичну творчість... А на її місце поставити чистий національний егоїзм і безкомпромісові інтереси класи, на яку він спирається (селянства – О.Б.) і яка творить у нас подавляючу більшість. Хочемо спричинитися до вироблення хоч невеликого числом, але впертого думкою гурту, який знає чого хоче, а того, чого хоче – хоче дуже. Який бридився б компромісом, в свою ціль вносив би незахитаність і ясність, що притягає маси, а в афірмацію свого ідеалу – чисто релігійний запал, без якого ще не перемагали ні один рух і ні одна ідея».¹

Історія із ПНР та «Загравою» мала ще й великий повчальний досвід для молодого українського націоналізму: дуже швидко виявилось, що більшість із названих очільників партії мали різні уявлення і розуміння, що таке націоналізм, не мали спорідненого ідеалістичного та волюнтаристського світогляду. Одні ще задуже вірили в демократизм, тобто в рятивну силу рівноправності і свободи вибору, інші – в легальність, тобто сподівалися на парламентські, правові форми політичної боротьби, треті – в соціальний прогресизм, тобто надіялися на поступові економічні реформи. Відтак партія у 1924р. розпалася, а «Заграва», яка вже встигла була стати символом революційності, передусім завдяки яскравим публікаціям Д.Донцова, самоліквідувалася. Однак цей історичний урок підказав націоналістам в Західній Україні і на еміграції щось велике і стратегічно важливе: **для політичного успіху якогось руху неунікненним і надважливим є формування цілісної ідеології та ґрунтовне засвоєння її основних принципів усіма учасниками руху.** Саме ця лінія мислення повела згодом Є.Коновальця до плану створення єдиної націоналістичної організації на основі добре розпрацьованої й завершеної в систему ідеології, що він і здійснив протягом 1925-1928 рр., об'єднавши в єдину ОУН у лютому 1929 р. еміграційні Групу української націоналістичної молоді та Легію українських націоналістів, які діяли з центрами в Празі, Союз української націоналістичної молоді з центром у Львові та бойову УВО. Ідеологію нового націоналізму від 1928 р. виробляв журнал «Розбудова нації» (редактор Володимир Мартинець), який виходив у Празі.

¹ Заграва, 1923, Ч.1.

Зі свого боку Д.Донцов чітко зрозумів після краху ПНР, що його завданням і покликанням є виробити головні філософські засади ідеології націоналізму, надати їй системності, запалити нею молодь, бо тільки вона, а не покоління старших патріотів, яке загрузло в ментальності пристосуванства, компромісності та формулах ліберального поступовства, може застосувати войовничі ідеологеми для справжньої революційної боротьби. Трибуною для цього йому став журнал «Літературно-науковий вістник», який він очолив від травня 1922 р. У сконцентрованому вигляді, цілісно й системно ідеологію вольового націоналізму він виразив у трактаті «Націоналізм», який з'явився у Львові у видавництві «Нове життя».

У передмові до цієї епохальної книги її автор зазначав: «У сій книзі хочу усталити поняття українського націоналізму так, як я його розумію. А розумію його не як ту чи іншу програму, не як відповідь на завдання нинішнього дня (і тому хай не розгортає цієї книги той, хто шукатиме в ній аргументів за ту чи іншу «орієнтацію», партійну «програму» чи формулу правління) – лише як *світогляд*. Як певний світогляд протиставляю своє поняття націоналізму дотеперішньому нашому націоналізмові XIX віку, *націоналізмові упадку або провансальству*. До сього типового провансальства я зараховую... дивну мішанину з кирило-методіївства і драгоманівщини, легалістичного українофільства й народництва з їх крайніми течіями марксизму й комунізму, з одного боку, «есерівства» і радикалізму, з другого, нарешті, з правих ідеологій, починаючи від Куліша і кінчаючи неомонархізмом.

Сі напрямки різнилися між собою не в однім відношенні, навіть поборювали себе взаємно, але, тим не менше, *всі вони коринилися в тому самому світогляді, якому, як світоглядові упадку, протиставляю тут інший, йому засадничо ворожий*».

Отже, Д.Донцов не розробляв якоїсь доктрини, яка б пояснювала програму соціального, правового, партійно-політичного, господарського розвитку українства. Йому йшлося передусім про *переміну ментальних, духових, ідейних основ його життєдіяльності*. Переїнявши ще від 1910 р. правими ідеями (всупереч догмам соціал-демократичного руху, в якому тоді перебував), він тепер кінцево збагнув, що «одиноким живим чинником міжнародного життя є нація». Тобто лише сконцентрована ідеєю нації суспільна енергетика може перетворитися

в ту кінетичну силу, яка здатна буде змінити історію, яка витримає всі випробування, які впадуть на народ, яка завжди запалюватиме серця людей героїзмом серед усіх спокус і пасток гедонізму і занепадництва. «Як у Тридцятилітню і Столітню війну, – писав Д.Донцов, – як у 1648-у і 1709-у роках, як під Каннами і Саламіном, ідея, яка порушуватиме конфліктами, що назрівають, буде ідея нації...» Так він увиразнював перед сучасниками, що *національні пристрасті, національні візії й поривання* є тими вічними двигунами, які найпотужніше урухомлюють Історію, а не раціональні програми поступу (як у лібералів), виробничі стосунки між класами (як у соціалістів), форми самоорганізації еліт (як у консерваторів).

Найбільшою проблемою українського буття Д.Донцов вважав проблему *заслабкого національного характеру українства*. Протягом усього XIX ст. воно не тому не змогло зродити у своєму середовищі сильного ліберального визвольного руху чи революційного руху соціалістів, що замало увібрало у себе ліберальних та соціалістичних ідей, а тому, що *характером своїм, силою волі і силою емоцій, твердістю принципів і міцністю психіки, воно було слабке*. Д.Донцов так пояснював історичну поразку українства ментальними причинами: «Через знання – до опанування сил природи, щоб вони служили людськості та її меті. Через знання – до зреформування суспільности. Ось такими були гасла нової релігії розуму (*лібералізму*– О.Б.), яка в XVI-у віці дістала своїх пророків, у XVIII – перших святих, а в XIX-у, мов лавина... дісталася до рук української демократії».

Вона, як жодна інша, прийшла йому до смаку. По героїчним XVII віці, що скінчився для нас 1709 року, з його вірою в позасвідомі сили, що керують життям, се був поворот знудженої, спровінціалізованої генерації до *світу фактів*». Так, серед українців міцно запанував світоглядний раціоналізм і матеріалізм. Це означало, що вони більше вірили в об'єктивний хід речей, зумовлений розвитком соціального прогресу, науки й просвіти, ніж в суб'єктивну силу почувань конкретного покоління, більше надіялися на вагу матерії, розвиток економіки і примноження багатств, аніж на плекання шляхетних і героїчних почувань в суспільстві. Такий світогляд Д.Донцов назвав «примітивним інтелектуалізмом» (назва першого розділу першої частини трактату «Націоналізм»). Він супроводжував українські культурні еліти від пе-

рйоду Кирило-Мефодіївського братства (найяскравіші його репрезентанти – П.Куліш і М.Костомаров) до епохи «поступовців» на чолі з М.Грушевським (той очолював Товариство українських поступовців напередодні Першої світової війни, яке уславилося своїм дивовижним сервілізмом перед російською владою, клянучись тій у своїй вірності сприяти російському імперіалізму у цій страшній війні). Центральною постаттю українського лібералізму і водночас соціалізму XIX ст. був Михайло Драгоманов (1841-1895). Саме критиці його ідей великою мірою присвячені численні сторінки «Націоналізму» і багатьох попередніх праць Д.Донцова, ще від передвоєнного періоду.

Попри свій блискучий інтелект, силу творчої натури, велетенську ерудицію, публіцистичний талант Драгоманов ідеально сконцентрував у своїй діяльності і спадщині заповіти українофільства – фатальний лоялізм до Російської імперії, раціоналістично-матеріалістичний світогляд, космополітизм, антитрадиціоналізм, віру в «просту людину» (перебільшений демократизм). Д.Донцов називає його світогляд «науковим» квієтизмом» (назва другого розділу). «Націоналізм, – писав він, – як джерело життя і власної правди було для Драгоманова чимось темним... Над націоналізмом ставив він «інтереси інтернаціональні, загальнолюдські» ...Нація та її потреби – найреальніша річ на світі – для Драгоманова – містика. Всякі вияви національної волі, спеціально мова, не мають виправдання *самі в собі*. Вони мають рацію існування тільки, оскільки «є орудієм проведення гуманних або *загальнолюдських ідей*» в ті або інші народні маси». І підсумував: «Погляди Драгоманова і в сім відношенні зробили в нашій безкритичній суспільності шкоду».

Загалом українство через цю історичну наївність, ідеологічно нав'язану примирливість до усіх форм зовнішнього тиску й гніту втратило протягом XIX ст. дуже багато: «...від методіївців, що лишилися глухі на гамір 1848 р., через Драгоманова, що переочив визвольну боротьбу ірландців, мадярів і балканських слов'ян, – аж до тих авторів меморандумів до Денікіна і Советів, що були глухі на шум революції, яка почалася на Україні в 1917 році. Нічого з «почуття», нічого з «волі», ніяких аксіоматичних національних правд, лише «наука», «розум», «аналіза» і «переконання» є тим шляхом, яким ідеться до пізнання правди взагалі і до її запанування у світі». Тобто українці фактично прогавили еру визвольного націоналізму, яка прогрімала впродовж усього XIX ст., вони

нічому не навчилися, не загартували характер, не виробили собі сили волі й завзяття, щоб здобути на героїчну боротьбу. Не випадково, духово близький до Д.Донцова завзятий, революціонер і письменник Микола Хвильовий порівнював українців-УНРівців до драглистої маси під час Революції 1917-1920 рр. Його дратували ота безмежна українська покірність аж до рабства, українська безпристрасність, яка нагадувала холодне м'яке тіло морської медузи, українська безпринципність, що межувала з абсолютною аморфністю вдачі.

У цьому контексті Д.Донцов зважився на критику самого Івана Франка – інтелектуального, морального й культурного лідера українства в найновішу пошевченківську добу. І ця його критика була цілком справедливою, як би на цьому пізніше не спекулювали різні критикани, які нападали на нього з різних боків (мовляв, «брався повалити Франка»). Д.Донцов чітко критикував саме *раннього І.Франка*, Франка-драгоманівця, тобто світоглядного раціоналіста, поступовця, соціаліста, космополіта, письменника, який виражав часто плебейські інстинкти нації, інстинкти примітивного виживання. Ось, для прикладу, як характеризував він його: «Типовим представником драгоманівщини в Галичині (хоч наприкінці життя він її відрікся) був Іван Франко. Всевладність людського розуму для нього – найвищий закон. Інтелект і для нього та зброя, якою кожна гуртова одиниця (отже, й нація) має боротися за бажаний для неї лад, головна підойма реформ. Він питається: «А ще скажіть, як сей лад перевернути хочем ми? – Не зброєю, не силою – / огню, заліза і війни, – / а правдою і працею – / й наукою...». В другім збірнику того ж автора читаємо: «Най кожний в руки меч береть – / зблизився слави час – / не думаю сталевий меч – / ми шляхом мира йдем; – тільки науки й правди меч врагів спалить у пень».

4-8-й розділи трактату «Націоналізм» дають вичерпну картину буття українського провансальства, тобто табору народників, за якими прийшли соціалісти й ґрунтовно загатили живі джерела національного духу й сили своїм утопізмом, фразерством, вузьким практицизмом думки. Д.Донцов нещадний у критиці цього табору і з цього погляду його твір є концептуальним і стильовим політологічним шедевром в українській культурі. Найтрагічніше, на його думку, що народники-соціалісти докорінно *дегероїзували* ментальність української нації, саме поняття «нації» вони підмінили поняттям «простолюду», «плебсу». Таким чином

на десятиліття українство само себе загнало в підземелля примітивних світоуявлень, культурної невибагливості, дешевого популізму, що вилилося у творення широкої літератури *народницького етнографізму*, яка заганяла культурні смаки українського суспільства в шаблон шароварщини. Д.Донцов наводив сотні чудових прикладів з політичної і культурної історії провансальства, насамперед представляючи позицію М.Драгоманова, М.Старицького, В.Винниченка, М.Грушевського, П.Тичини та ин. І робив таке узагальнення: «Наші націоналісти, згідно з тим, як відбивається їх світогляд у літературі, се діти будня, що «не викрешуть з себе ані вогню *екстази* й радости, ані кривавої скарги...» З книжок нашої літератури «говорить чутливе серце замученого жителя» наших гір і долин. Він шукає розради в *резигнації*, в *безвольній надії*, що чейже прийде колись всьому кінець...Ані могучих відчужань зла, що вели б до бунту...».

Народництво знайшло свій достеменний вираз у просвітянщині, у цій програмі дрібних діл, вічного лоялізму, жалюгідної сентиментальщини. Усе в українському світі – малюсіньке, греченьке, кволеньке. Нація із такою програмою не може не викликати зневаги, вона ніби провокує до себе агресію з боку сильних і великих, впевнених і завзятих народів і їхніх держав у вічному марші Історією.

Закінчувалася перша частина «Українське провансальство» такими словами: «Вузький і тупий інтелектуалізм, віра в механічність соціального «поступу» та ошчасливлення людськості й нації силою доказу й абстрактних доктрин, відкидання національного афекту як «causa sui» (*його справи* (лат.) – О.Б.), узалежнення людської і національної волі від безлічі санкцій, примітивна об'єктивація волі, вивищення поодинокого над загальним, національним, підкреслення пасивного чинника нація («числа», «народу») над діяльним (ініціативною меншістю) – все се допровадило не тільки до приниження цілої нації, до зіпхання її до ролі аполітичного племені, до плебейсько-наївного матеріалізму, але поступово і до атомізації поняття нації, до її заперечення, до повного відкинення моменту боротьби, ролі вольового чинника в історії і, нарешті, до заперечення самого інституту життя, на яким тримається сила і перемога народів і будуччина тієї нації, яка хоче зайняти почесне місце в світі».

На думку Д.Донцова, «першою представницею вольового світогляду була так мало в нас зрозуміла Леся Українка: з її філософією чину для

чину, з відразою до гармонійно-розніженого стаціонарного світогляду «євнухів і кастратів», з її звеличанням експансії, жорстокості й права сильного». Саме у цій тендітній жінці, а ще у її матері – Олені Пчілці, про яку написав спеціальний есей у 1931 р.², він побачив феномен кристалізації *нової духовості українства*. Ще раніше, у 1922 р., Д.Донцов опублікував у 1-2-у номерах «Літературно-наукового вістника» великий есей «Поетка українського Рисорджименто», який того ж року вийшов окремою брошурою. У цьому творі визначено головну концепцію реформатування нації: назад до Середньовіччя, до основ ірраціонального, героїчного, релігійного світогляду нації. Це була чітка антитеза до філософії позитивізму, на якій виховувалися покоління українців XIX ст., з її еволюціонізмом, раціоналізмом, культот матерії.

Світові народництва – кон'юнктурному, літеплому, інертному – Д.Донцов протиставив світогляд і почуттєвість тих енергетичних еліт європейської історії, з яким були пов'язані колонізування Середземномор'я відважними мореплавцями Еллади, розбудова Римської імперії, героїка Хрестових походів, звияги конкістадорів, естетична і культуротворча стилістика готики і Ренесансу, формації держав-імперій, які своїм духом та організаційною силою запанували над світом, як от Еспанська, Британська чи Французька. Як мислитель, він здійснив *наймасштабніший, найґрунтовніший крок у плані переорієнтації українського суспільного думання на засади ідеалістичної, ірраціоналістичної філософії*. І трактат «Націоналізм» став у цьому процесі вирішальною віхою. По-суті, його концепція – це тлумачення того, чим були і є в бутті народів такі світоглядні принципи та почування, як Воля, Традиція, Авторитет, Романтика, Героїчне, Воїнське, Шляхетне.

Це пояснення того, що історія – це *вічне змагання, динаміка, вияви суворості й наступальності*; що в ній щезають і порохнявіють ті, що сподіваються перечекати, відсидітися, випросити щось собі, виплакати; що її закони неблаганні, тяжкі й переможні водночас для тих, хто віддається їхній інерції, інерції *сили, здобування, відваги й самозабуття*.

Трактат «Націоналізм» – це багата добірка думок видатних філософів і письменників про значення в бутті людини сили емоцій, релігійного екстазу, волонтаризму та воїнського світовідчуття. Д.Донцов *повернув* українське мислення у колію ідеалістичної, волонтарист-

² О.В. (псевдо Д.Донцова) Олена Пчілка: Проба реабілітації. Літературно-науковий вістник. 1931. №9.